

ВИКОНАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ У ПЕРЕЯСЛАВСЬКИХ ЗЕМСЬКИХ УСТАНОВАХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ

Олена ЖАМ

orcid.org/0000-0001-6216-5167

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник

Музею хліба Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Оксана ВИСОВЕНЬ

orcid.org/0000-0002-0061-2301

доктор історичних наук, професор кафедри історії і культури України

та спеціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Анотація. Мета публікації – висвітлення процесу виконання релігійних обрядів у Переяславській земській лікарні, Переяславській повітовій богадільні та Переяславському тюремному замку в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в контексті розвитку земського самоврядування в Україні та наслідків соціально-економічних реформ імперської доби. Наукова новизна полягає в тому, що ця тема вперше стала об'єктом самостійного комплексного дослідження. Інтерес до відправлення релігійних обрядів у земських установах міста Переяслава зумовлений їх роллю в законодавчій та релігійній сферах. Важливість проблеми та її слабка вивченість зумовлюють актуальність дослідження. Основним джерелом для нього стали матеріали постанов і звітів Переяславських повітових земських зборів за період кінця ХІХ – початку ХХ ст. Методологічною основою роботи є поєднання загальнонаукових принципів історизму, об'єктивності та системності. Введена до наукового обігу інформація є важливою для поглиблення подальших досліджень історії побуту населення Переяслава та Переяславського району.

Виявлено, що на підставі положень земської реформи 60-х років ХІХ ст. і згідно з церковним уставом священнослужителі парафій міста Переяслава та повіту були зобов'язані здійснювати найрізноманітніші релігійні обряди для віруючих, у тому числі відправлення релігійних потреб (сповідь, причастя, покаяння, миропомазання, соборування тощо) у Переяславській земській лікарні, Переяславській повітовій богадільні, Переяславському тюремному замку. З'ясовано, що для хворих і вмираючих ця процедура («тайнство зцілення душі й тіла») мала велику моральну силу, оскільки давала духовне зцілення, навіть якщо воно не супроводжувалося фізичним одужанням. Встановлено, що для самотніх і бідних хворих Переяславської земської лікарні звершення Святих Тайн було безкоштовним.

Ключові слова: Україна; Переяслав; Переяславський повіт; земські соціальні установи; релігійні обряди; священнослужителі; священики.

THE PERFORMANCE OF RELIGIOUS RITES IN THE PEREIASLAV ZEMSTVO INSTITUTIONS, IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Yurii FIIHURNYI

Candidate of Historical Sciences, Head of Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Olena ZHAM

Candidate of Historical Sciences, lead research fellow of Bread Museum, National Historical and Ethnographic Reserve "Pereiaslav"

Oksana VYSOVEN

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

Annotation. *The purpose of the publication is to highlight the process of performing religious rites in the Pereiaslav Zemstvo Hospital, the Pereiaslav County Almshouse, and the Pereiaslav Prison Castle in the second half of the 19th and early 20th centuries in the context of the zemstvo self-government development in Ukraine and the consequences of the social and economic reforms of the imperial era. The scientific novelty lies in the fact that, for the first time, this topic has become the object of an independent, comprehensive study. Interest in the performance of religious rites in the zemstvo institutions of Pereiaslav is caused by their roles in the legislative and religious spheres. The importance of the problem and its poor study determine the relevance of the research. The main source for it were the materials of the resolutions and reports of the Pereiaslav county zemstvo assemblies for the period from the end of the 19th till the beginning of the 20th centuries. The methodological basis of the work is combined application of general scientific principles of historicism, objectivity, and systematality. The information introduced into scientific circulation is important for deepening further research into the history of everyday life of the population of Pereiaslav and Pereiaslav District. It was revealed that on the basis of the provisions of the zemstvo reforms of the 60s of the 19th century and according to the church charter, clergymen of the parishes of the city of Pereiaslav and the county were obliged to perform a wide variety of religious rites for the faithful, including the performance of religious rites (confession, communion, repentance, anointing, Holy Unction, etc.) at Pereiaslav Zemstvo Hospital, Pereiaslav County Almshouse, and Pereiaslav Prison Castle. It was established that for the sick and dying, this procedure ("sacrament of healing the soul and body") had great moral power, as it gave spiritual healing, even if physical recovery did not accompany it. It is shown that for single and poor patients of the Pereiaslav Zemstvo Hospital, the performance of the Holy Sacraments was free of charge.*

Key words: *Ukraine; Pereiaslav; Pereiaslav county; zemstvo social institutions; religious ceremonies; clergy; priests.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна не є звичайним воєнним конфліктом за території, ресурси, геополітичний вплив тощо. Насамперед це цивілізаційне протистояння автократії з демократією. Московія, остаточно знищивши залишки Української Гетьмансько-Козацької держави лише в кінці XVIII ст., з того часу намагається

асимілювати українців, позбавити їх рідної мови, історії, культури, духовності, традицій тощо. Для московських людоджерів остаточне вирішення українського питання (ліквідація Української держави та української нації) завжди на часі.

Одним із дієвих інструментів цієї людиноненависницької реваншистської

політики є тотальна приватизація московитами української героїчної минувшини та величезних культурно-мистецьких надбань. Тому українським вченим треба системно спростовувати імперські, більшовицько-комуністичні, рашистські вигадки про «непереможне прагнення малоросів возз'єднатися з великоросами», «єдиний братній народ», «велику російську культуру», «українську – регіональний діалект російської» тощо, оскільки українці є самобутній і самодостатній народ з унікальною мовою, історією, культурою та традиціями. Тому знання української минувшини допомагає громадянам України наразі перемагати ворога на полі бою та мати впевненість у звитязному майбутті Української держави та української нації.

Актуальність статті зумовлена відсутністю комплексних наукових досліджень, присвячених порушеній проблемі. Методологічною основою роботи є поєднання загальнонаукових принципів історизму, об'єктивності та системності. Введена до наукового обігу інформація є важливою для поглиблення подальших досліджень побуту населення Переяслава й Переяславського району та осмислення історії повсякденності в Україні в імперську добу.

Аналіз останніх джерел, досліджень і публікацій. У статті йдеться про те, яким чином священики виконували релігійні обряди у 2-й половині XIX – на початку XX ст. в переяславських земській лікарні, богадільні, в'язниці. Окреслена проблема ще не була об'єктом спеціального дослідження, що робить її одним із малодосліджених питань в історії м. Переяслава. Проблеми втілення земських реформ на теренах Переяславського повіту протягом 2-ї пол. XIX – поч. XX ст.

в різних сферах досліджувалися фрагментарно, тільки в окремих їх напрямках та аспектах. На місцевому рівні здебільшого висвітлювалися наслідки земських реформ для розвитку самоврядування, медицини, судочинства, освіти м. Переяслава й Переяславського повіту імперської доби. Як реформи відобразилися у релігійній сфері, позначилися на морально-етичних відносинах у пореформеному українському суспільстві, лишається неопрацьованою проблемою, яка ще не набула свого комплексного висвітлення у вітчизняній науці.

Джерелом для дослідження стала діловодна документація Переяславського земства, а саме: постанови та звіти Переяславських повітових земських зборів та Переяславської повітової земської управи за період з 1867 по 1916 р. Встановлено, що наявна джерельна база загалом достатня для об'єктивного вивчення заявленої проблеми. Виявлені матеріали дали можливість створити цілісну картину процесу виконання релігійних обрядів у переяславських земських установах у 2-й половині XIX – на початку XX ст.

Метою публікації є висвітлення процесу виконання релігійних обрядів, а саме: відправлення духовних треб у Переяславській земській лікарні, Переяславській повітовій богадільні, Переяславському тюремному замку у другій половині XIX – на початку XX ст. в контексті розвитку земського самоврядування в Україні та наслідків соціально-економічних реформ.

Наукова новизна праці полягає у розробці актуальної проблематики, яка залишається маловивченою й тому потребує подальших фахових студій. Саме тому лейтмотивом обрання теми стала

відсутність системного і комплексного дослідження проблем духовно-правового забезпечення виконання духовних потреб у медичних, соціальних, виправних закладах м. Переяслава Полтавської губернії. Посилює гостроту зазначеної проблеми відсутність подібних досліджень в інших регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Требами у православній церкві називаються священнодії, які виконуються за вимогою і особистими «потребами» окремих віруючих. Треби охоплюють усі сторони життя людини, від появи її на світ і до відспівування після упокоєння. До потреб відносяться таїнства (хрещення, сповідь, причастя, вінчання, елеїпомазання), церковні обряди (молебні, акафісти, панахиди, сорокоусти, відспівування померлих, поховання, освячення), а також інші обрядодії, що мають приватний характер. За християнською традицією буквально кожне починання віруючої людини має освячуватися молитвою і Божим благословенням. У зв'язку з цим церква пропонує відповідні за змістом богослужбні обряди і молитви на всі випадки життя.

Особливо Божого піклування людина потребує, коли вона тяжко хворіє або перебуває на порозі вічного життя. Відвідання хворих і помираючих, піклування про їхнє одужання та вічне спасіння належать до найважливіших і найбільш важких обов'язків священника православної церкви. Священик, покликаний до ліжка хворого чи помираючого, наставляє його на вічне життя рятівними Таїнами Тіла і Крові Христових. При цьому велике значення мають його духовні якості. Від нього вимагається багато такту, терпіння, співчуття до хворих, відсутність гидливості, велелюбність,

витримка і спокій, мудрість у поєднанні з лагідністю, християнською розсудливістю й обачністю у спілкуванні з хворими. Хворі через сповідь і долучення до Святих Таїн отримують заспокоєння, втіху, що може сприяти як духовному, так і тілесному одужанню.

З давніх-давен церковними правилами встановлено, щоб ніхто із тяжкохворих і особливо помираючих не був позбавлений божественного причастя животворящих Таїн Тіла і Крові Господа Ісуса Христа як останнього і найважливішого напуття. Хвороби у світобаченні українського народу сприймалися як випробування, послане Богом для спасіння і напоумлення хворого. Священик мав якнайвидше поспішати до важкохворого, щоб своєю відмовою або затримкою не залишити помираючого без останнього рятівного напутнього слова. Українці вірили, що великий гріх ляже на душу священника, якщо хворий з його вини відійде у загробне життя без прийняття Святих Таїн. Хворих, які самотійно не могли прибути в храм сповідатися й причаститися, Церква дозволяла причащати Святих Таїн деінде – вдома, на службі, в лікарні, богадільні, в'язниці тощо.

З 60-х років XIX ст. згідно із законодавством російської імперії земські установи мали забезпечувати вірянам можливість сповідуватися й причащатися в земських лікарнях, богадільнях, казармах, в'язницях та інших закладах, що перебували під опікою земських органів влади.

Основний блок інформації, виявленої у діловодній документації Переяславського земства, стосується Переяславської земської лікарні. Історія цього медичного закладу бере свій початок із

1868 р., коли за розпорядженням Переяславської земської управи було орендовано невелике приміщення під лікарню для лікування незможних хворих із жителів міста і повіту, а також хворих-богомольців. Початково лікарня була розрахована на 5 ліжко-місць. Поступово впродовж зазначеного періоду їх кількість зросла до 40 [1]. Інформація про виконання духовних таїнств у перші роки функціонування лікарні відсутня. Якщо такі обряди й виконувалися, то не коштом земства.

Перше свідчення з досліджуваної проблематики, виявлене в діловій документації Переяславського земства, датується 6 липня 1871 р., коли Переяславські повітові земські збори VII скликання розглянули клопотання причта (священнослужителя) Переяславської Воскресенської церкви про призначення йому винагороди за виконання духовних треб при Переяславській земській лікарні. За результатами голосування клопотання було відхилене [13, с. 17].

У документі не вказано прізвища цього причта. В православ'ї причтами називали служителів культу при окремій православній церкві. З киеворуських часів причетниками називали також дяків. Відомо, що дяком при Воскресенській церкві з 1865 по 1912 р. був Іван Данилович Цебегей. Імовірно, саме його клопотання про винагороду за виконання духовних треб при лікарні відхилили гласні Переяславських земських зборів.

Наступного разу звернення про необхідність встановлення фіксованої оплати за виконання духовних треб у лікарні від керівництва Воскресенської церкви надійшло лише через 13 років. Це було клопотання настоятеля Воскресенської церкви Луки Рекала «про

призначення йому матеріальної винагороди на безкоштовне виконання ним треб в земській лікарні». Переяславські повітові земські збори XX скликання розглянули його 17 червня 1884 р. й постановили відхилити, оскільки священнослужитель сам заявив, що надає цю послугу добровільно й безоплатно, а відтак просити, щоб вона була оплачена земством, не було підстав [16, с. 13].

Відомо, що в цей час Переяславське земство не мало коштів навіть на елементарне поховання невідомих або бідних осіб, які померли в місті, не кажучи вже про оплату духовних треб, з ним пов'язаних. Ще в липні 1883 р. Переяславська земська управа доповідала Переяславським повітовим земським зборам XIX скликання, що найближчим часом планує подавати клопотання уряду, щоб той розпорядився, аби невідомі, одинокі, бідні, немісцеві особи, які помиратамуть у місті, хоронилися, відспівувалися, причащалися коштом Переяславської ремісничої управи. За свідченням Управи, здавна таких осіб у повітових містах хоронили за рахунок ремісничих управ, які мали на це значні кошти й необхідні пристосування для поховання. Зокрема, й Переяславська реміснича управа була забезпечена всім необхідним для здійснення поховального ритуалу. До вересня 1882 р. саме реміснича управа займалася цією проблемою в м. Переяславі й жодного разу не висловлювала намірів позбутися цього обов'язку. Проте 7 вересня 1882 р. Полтавське губернське у міських справах присутствіє скасувало постанову Переяславської міської думи про поховання невідомих осіб, які помиратамуть у місті, коштом Переяславської ремісничої управи, мотивуючи це тим, що згідно зі статтею № 919 тому

XIII Уставу медичної поліції невідомі особи мають хоронитися коштом казни, а бідні – коштом земства, у відання яких перейшла громадська опіка. На це повітове земство повідомило, що немає «жодних благодійних капіталів» на цю потребу, оскільки витрачає значні кошти із земського збору на утримання хворих у Переяславській земській лікарні. До особового урядового розпорядження Переяславська земська управа погоджувалася хоронити зазначену категорію мерців коштом земського збору й відпускати на це з кошторисних залишків по 2 крб. 34 ½ коп. на одного померлого. Щоб додатково оплачувати послуги священнослужителів чи равинів для здійснення духовних треб, навіть не йшлося [15, с. 85–86].

Ситуація змінилася, коли клопотання про оплату земством виконання духовних треб при лікарні подав священик Борисоглібської церкви м. Переяслава О. Росинський. Цікаво, що зробив він це лише через місяць після того, як було відхилене аналогічне звернення настоятеля Воскресенської церкви Л. Рекала. В липні 1884 р. звернення О. Росинського було зачитане на засіданні Переяславських повітових земських зборів XIX скликання, а потім ще й заслухано його особисто. Священик розповів, що він, а також причт Борисоглібської церкви регулярно запрошуються у Переяславську земську лікарню хворими або медперсоналом для виконання таїнств для оздоровлення недужих чи у час їхньої смерті, в останній момент життя або в його завершальні години, перед відходом із цього світу (сповідання, причащення, поховання, соборування, оливопомазання, покаяння, «останнє помазання» (віатик) та ін.), а відтак потребують призначення

їм винагороди. Після проведених дебатів гласні постановили: видавати священику за поховання кожного померлого по 2 крб. і за «напутнє слово» хворому по 50 коп. Винагороду священику вирішили виплачувати невідкладно, з дня прийняття постанови. Причому до кінця поточного року необхідні кошти вирішено брати з кошторисних залишків, а на 1885 р. закладено 100 крб. на напутнє слово хворим і поховання померлих [16, с. 17]. У цю суму (100 крб.) увійшли відразу дві статті витрат: по 2 крб. 34 ½ коп. закладалося на поховання одного хворого, решта – витрати на виконання духовних таїнств священнослужителями Борисоглібської церкви. Мало це чи багато, стає зрозуміло із таких показників. У 1878 р. витрати на утримання Переяславської земської лікарні, розрахованої на 32 особи, склали 5 187 крб. 25 коп. З них на поховання померлих (27 осіб) витрачено впродовж року 65 крб. 61 коп., у розрахунку 2 крб. 43 коп. на одного [14, с. 65].

Отже, витрати на поховання померлих і виконання Святих Таїнств хворих у загальному бюджеті лікарні були мізерними, але важливими для тих осіб, які їх потребували. Першим у Переяславському повіті дотацію від земства на ці потреби отримав священик О. Росинський не випадково. Свого часу він був одним із найшанованіших церковних і громадських діячів повіту.

О. Т. Росинський (? – 13.05.1893) – син протоієрея Т. Росинського. У 1854 р., після закінчення Полтавської духовної семінарії, рукопокладений у сан священика Борисоглібської церкви м. Переяслава, де прослужив усе своє життя, до 1893 р. (потім священиком став Георгій Степанович Богацький). Водночас був учителем

Переяславського духовного училища (1858–1864), законовчителем Переяславського парафіяльного міського училища (з 1864), Переяславської жіночої гімназії (з 1873), Переяславського міського училища (з 1882), викладачем Закону Божого при Переяславській повітовій і колишній етапній командах (1861–1888), священиком при Переяславському тюремному замку (з 1855), благочинним 3-го округу Переяславського повіту (з 1869), градським благочинним (з 1884), членом Православного місіонерського товариства (з 1885), головою Переяславського відділення Полтавської єпархіальної училищної ради (з 1888). Обирався членом правління Переяславського духовного училища, гласним Переяславської міської ради. Зусиллями О. Росинського Борисоглібський храм було розширено прибудовою дзвіниці, на міському кладовищі побудовано Миколаївську церкву (1868). З 1891 р. – протоіерей. Нагороджений наперсним хрестом (1887), орденом Св. Анни 3 ступеня (1880), хрестом із прикрасами (від парафіян) [6]. Відомо, що священик О. Росинський також обирався у земські органи депутатом від духовного відомства. У 1872 р. земський гласний священик О. Росинський вніс пропозицію відкрити в Переяславі трикласну жіночу прогімназію, що і трапилося вже 7 жовтня 1873 р. [11].

Розмір винагороди священику за виконання духовних треб при Переяславській земській лікарні, закладений 17 липня 1884 р. в розмірі 50 коп. за напутнє слово хворому, 2 крб. на поховання померлого та 2 крб. 34 ½ коп. на інші потреби померлих, залишався таким до 1 січня 1886 р.

У серпні 1885 р. після того, як на Переяславських чергових повітових

земських зборах XXI скликання була заслухана й обговорена доповідь Переяславської земської управи «Про витрати на поховання помираючих у Переяславській земській лікарні», ситуація змінилася. В доповіді наголошено, що винагорода священнослужителям за виконання духовних треб у лікарні, встановлена постановою Переяславських земських зборів від 17 липня 1884 р., є справедливою, проте цією постановою не визначено, на кого покладені зазначені витрати: на рахунок земства чи за рахунок коштів з продажу майна померлих або товариств (міських чи сільських), членами яких вони були. Відтоді як лікарня почала функціонувати, кошти на поховання померлого знімалися з його майна, доцільно, щоб так і залишалося надалі. Щодо винагороди священику (2 крб. за поховання померлого і 50 коп. за напутнє слово) є питання, вирішення якого залишено до особливого розпорядження земських зборів. Управа для його вирішення пропонує наступне. Раніше на всі витрати на поховання закладалося 2 крб. 34 ½ коп., з яких священику і причту залишалося лише 15 коп. Ці витрати зачислялися в нестачу і бралися з майна померлих або сплачувалися товариствами. Цьому збору не підлягали окремі категорії хворих (військові, поштарі, телеграфісти), на їхнє поховання виділялося 2 крб. 34 коп. із прибутків земства. Беручи до уваги, що останнім часом подорожчали матеріали для виготовлення домовини, а також інші витратні матеріали на поховання, доцільно витрати на поховання одного покійного збільшити до 3 крб. Натомість на витратах на послуги священнослужителів можна зекономити: немає необхідності священику супроводжувати покійника

до могили на кладовищі. У зв'язку з вищезазначеним Переяславська земська управа вважає з початку 1886 р. видавати священику за відспівування померлого по 50 коп. і за напутнє слово хворому по 25 коп., а витрати на поховання збільшити до 3 крб. При цьому всі витрати, як на поховання, так і напутнє слово, зарховувати в нестачу і знімати з майна померлих, міських чи сільських товариств. До 1 січня 1886 р. винагороду священику за духовні треби доцільно залишити незмінною, 2 крб. за поховання і 50 коп. за напутнє слово, і покласти витрати на рахунок земства. Таку пропозицію Переяславська земська управа надала Переяславським повітовим земським зборам, й вона була погоджена [17, с. 133–135].

Проте чинним зазначене вище рішення Переяславських повітових земських зборів було лише півроку. У 1886 р. земські гласні переглянули розцінки витрат на виконання духовних потреб при Переяславській земській лікарні. 12 серпня 1886 р. на вечірньому засіданні Переяславських чергових повітових земських зборів XXII скликання було зачитано клопотання священика О. Росинського про збільшення назначеної причту плати за поховання померлих у лікарні та за напутнє слово хворим. Після дебатів, у яких одні гласні висловилися за збільшення плати за поховання до 1 крб. і за напутнє слово хворим до 50 коп., а інші – за збільшення плати за поховання до 75 коп., а за напутнє слово залишити плату – 25 коп., на голосуванні пройшла друга пропозиція [18, с. 32–33].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. духовні треби при Переяславській земській лікарні виконував також священик Преображенської церкви м. Переяслава Павло Олександрович Костецький.

Священиком цього храму, збудованого в 1765 р., він був упродовж 1895 – 1912 рр., доки його не змінив син – Ілля Павлович Костецький. П. Костецький з 1912 р. став заштатним священиком Преображенської церкви. З якого часу він почав виконувати Святі Таїнства при лікарні м. Переяслава, встановити не вдалося. Лише відомо, що 14 грудня 1908 р. він подавав клопотання про збільшення йому винагороди за їх виконання на розгляд Переяславських чергових повітових земських зборів XLIV скликання. І Земські збори його задовольнили [19, с. 278]. У нашому розпорядженні є текст цього звернення: «Я зі своїм причетом здійснюю християнські треби в Переяславській земській лікарні та отримую винагороду в наступному розмірі: за напутнє слово Святим Таїнам 25 коп. та за поховання покійника 75 коп. Знаходячи таку винагороду недостатньою, покійно прошу Переяславську земську Управу збільшити винагороду в наступному розмірі: за напутнє слово Святим Таїнам 50 коп. та за поховання покійника 1 руб. Мета мого прохання не через збагачення, а з таких підстав: на кожного покійника покладається вінець і дозвільна молитва, за які я плачу 11 коп. Плачу псаломщику 20 коп. Візник бере за годину 40 коп. Разом 71 коп. Мені залишається винагороди 4 коп. А якщо лікарня запрошує напучувати одну людину і якщо я заплачу візнику 40 коп., то тоді я своїх грошей доплачую 15 коп. Священик Павло Костецький, 1906 року, грудня 14 дня» [19, с. 353].

Цікаво, що коли священик Павло Костецький стверджував, що витрачав на поїздку до хворого чи помираючого в Переяславській земській лікарні 40 коп., він дещо перебільшував. Згідно з

документом «Такса візникам міста Переяслава у 1908 році», що оприлюднили у «Справочной книжке по Полтавской губернии на 1908 год», проїзд по маршруту «від центру міста до тюремного замку» коштував: 10 коп. (на простому однокінному возі); 15 коп. (на парокінній підводі або ресорних джоржах); 20 коп. (на парокінному фаєтоні) [21]. Тобто Павло Костецький у своєму зверненні розглядав найдорожчий варіант свого доправлення до місця призначення, притому що дістатися до лікарні взагалі можна було пішки. Відстань від центральної частини міста, де знаходилася Преображенська (Спаська) церква, до тюремного замку, поруч із яким була лікарня, можна здолати за 15–20 хвилин пішого ходу. Проте священик наполягав, що йому зручніше добиратися кінним екіпажем, оскільки, наприклад, до помираючого хворого дістатися необхідно якомога швидше, щоб не спізнитися, й при собі потрібно мати низку церковних атрибутів, які в руках нести важко. Окрім того, візники насправді рідко дотримувалися встановлених офіційних тарифів і часто вимагали підвищену плату з пасажирів. Якщо візника брали з погодинною оплатою (в Переяславі вона становила двокінним фаєтоном по місту 30–50 коп.), а затримували понад домовлений час, то доплачувати доводилося за простій погодинно. У багатьох випадках хворі та помираючі потребували долучення до Святих Таїнств у вечірній і нічний час. Діставатися до лікарні темної пори доби було не тільки складно, а й небезпечно. Проїзд у цей час коштував на 5–10 коп. дорожче, адже потребував запалених ліхтарів, а відтак – додаткових витрат на освітлення. З цих підстав земські гласні визнали прохання священика

П. Костецького правомірним і постановили підвищити відшкодування витрат на виконання духовних треб при Переяславській земській лікарні в тому розмірі, на якому він наполягав: 50 коп. за напутнє слово хворому та 1 крб. за поховання покійного [2, с. 108].

Через кілька років, 2 жовтня 1911 р., на засіданні Переяславських чергових повітових земських зборів XLVII скликання була заслухана доповідь Переяславської земської управи № 25 щодо клопотання причта Покровської церкви м. Переяслава про збільшення йому винагороди за виконання духовних треб у Переяславській земській лікарні [20, с. 21]. У документі не зазначено прізвища цього священнослужителя. Проте відомо, що в цей період при Покровській церкві служили Тимофій Степанович Богацький (священик), Пилип Дмитрович Гайдук (псаломщик, диякон), Іван Кондратович Спасенко (псаломщик), Андрій Назарович Мильгевський (диякон) і теоретично кожен з них міг виконувати богослужбові обряди в місцевій лікарні.

Окрім згаданих вище священнослужителів православних храмів, теоретично виконувати духовні треби в Переяславській земській лікарні могли також священики інших парафій міста і близько розташованих місцевостей та духовні лідери юдейських релігійних громад. Адже представники саме цих релігій переважно проживали в місті в досліджуваний період. Логічно, що хворий, який перебував у лікарні й мав наміри сповідатися, покаятися, причаститися тощо, насамперед звертався до свого духовного наставника – парафіяльного священика чи рабина. Звісно, якщо він перебував при тямі. За тяжкохворого або померлого рішення приймали його

родичі або персонал лікарні. Щоб запросити служителя культу до хворого у лікарню, потрібно було заздалегідь повідомити його, домовитися про час відвідання, вказати стан хворого. Якщо стан хворого був дуже тяжкий і напутья не могло чекати, а запросити його духовного наставника з якихось причин не вдавалося, шукали священника чи рабина з іншої духовної обителі.

Отже, будь-яка особа, яка представляла релігійну громаду, могла у разі потреби виконувати духовні треби у

лікарні. Але виконували їх коштом Переяславського земства за фіксованими тарифами лише особи, які мали попередні домовленості з Переяславською земською управою. Про таких йшлося вище.

подаємо список усіх місцевих православних храмів, синагог, молитовних будинків, священнослужителів яких у досліджуваний період, імовірно, могли виконувати духовні треби в Переяславській земській лікарні на індивідуальні прохання хворих чи їхніх родичів [4; 5; 23; 24; 25]:

Назва релігійної установи	Імена, сани священнослужителів, дата початку служби
Православні храми	
Борисоглібська церква (1784)	1887 – священник Олександр Росинський 1895 – священник Георгій Степанович Богацький 1895–1912 – диякон Прокопій Васильович Стефанович 1905–1912 – священник Михайло Степанович Пономаренко 1912 – священник Михайло Михайлович Білінський 1912 – церковний староста Макар Семенович Любченко
Воскресенська церква (1796)	1848 – 1884 священник Лука Рекало 1865 – диякон Іван Данилович Цебегей 1895 – 1902 священник благочинний о. Іоанн Михайлович Лонгинов 1912 – священник Федір Степанович Андрієвський 1912 – псаломщик Павло Петрович Купрієнко 1912 – церковний староста Степан Дем'янович Бойко
Михайлівська церква (освячена в 1089)	1858 – священник Матвій Тимошенко 1865 – протоієрей Федір Акимович 1865 – дячок Павло Дацевич 1895–1900 – благочинний священник Макар Григорович Сохович 1895 – псаломщик Олександр Миколайович Дамаскін 1912 – священник Єфим Саватійович Верещакін 1912 – псаломщик Павло Григорович Чумаченко 1912 – церковний староста Степан Омелянович Любченко
Покровська церква (соборна, 1704)	1887 – протоієрей Микола Олександрович Терлецький (з 1895 р. благочинний протоієрей) 1895 – священник Тимофій Богацький 1895 – диякон Андрій Назарович Мильгевський 1895 – псаломщик Іван Кондратович Спасенко 1895 – псаломщик Пилип Дмитрович Гайдук (з 1912 р. виконуючий обов'язки псаломщика, диякон) 1912 – священник Дмитро Йосипович Зубков 1912 – церковний староста Яків Григорович Лялька

Преображенська церква (1765)	1864–1870 – священник Петро Соколовський 1870 – священник Андрій Калинович 1875 – спостерігаючий священник Микола Фесенко 1895 – священник Павло Олександрович Костецький (з 1912 р. – заштатний) 1895 – псаломщик Михайло Степанович Полянський 1912 – священник Ілля Павлович Костецький 1912 – псаломщик Феодосій Іванович Тимошевський 1912 – заштатний псаломщик Андрій Платонович Козачинський 1912 – церковний староста Данило Григорович Палатний
Троїцька церква (1804)	1861–1887 – священник Григорій Греченко 1895–1912 – священник Григорій Григорович Греченко 1895 – диякон Іван Константинович Сохович 1895–1912 – псаломщик Єфрем Ошкало 1901 – псаломщик Іван Леонтович 1912 – псаломщик Іван Максимович Леонтович 1912 – церковний староста Марк Іванович Зозуля
Успенська церква	1884–1891, 1912 – священник Тимофій Степанович Богацький – 1884–1891 – псаломщик Яків Кондратович Спасенко (з 1912 р. – заштатний) 1912 – протоієрей Іван Михайлович Лонгінов 1912 – священник Тимофій Степанович Богацький 1912 – заштатний священник Федір Іванович Ільїн 1912 – диякон Андрій Назарович Мильгевський 1912 – псаломщик Петро Якович Спасенко 1912 – псаломщик Єфрем Леонтійович Лисенко 1912 – церковний староста Михайло Кузьмич Бутник
Степанівська церква (при тюремному замку)	1895 – священник Олексій Адріанович Яроцький
Петро-Павлівська церква (Підварки)	1895 – священник Андрій Половецький 1899 – священник Феоктист Забіякін 1901 – священник Павло Горунович, диякон Михайло Прокопович 1902 – священник Андрій Спасенко 1906–1912 – священник Григорій Михайловський, псаломщик Григорій Іщенко
Всіх Святих	кладовищенська
Миколаївська	кладовищенська
Іудейські синагоги	
Новий Хабат	рабин Янкель Симонов
Хевре–Мошнаїс	рабин Йосиф Котковський
Бес Гамедриш	рабин Янкель Краснополін, рабин Гершко Каганов
Вісікон	рабин Меер Ясногородський

Окремо варто розглянути ще одну проблему, дотичну до досліджуваної. Це приведення духовними особами різних віросповідань до присяги учасників судових процесів у земському суді м. Переяслава Полтавської губернії.

Судова реформа 1864 р., Положення про земства 1864 р. і 1890 р., реформи міського самоврядування 1870 р. і 1892 р. та інші законодавчі акти узаконили присягу у судочинстві. Присягу складали всі учасники (сторони) судового процесу: позивачі, відповідачі, треті особи, свідки, обвинувачувачі (прокурор, помічники прокурора), судочинці (мировий суддя, судовий пристав, присяжні засідателі), захисники (присяжні повірені). У практиці судочинства при розгляді будь-яких судових справ вимагалось, щоб свідки обов'язково давали свідчення під присягою, незалежно від соціального стану, етнічного походження, віросповідання. Присязі судова влада надавала великого значення, адже нею учасники судового процесу підтверджували правдивість свідчень. Приймали присягу духовні особи однієї віри з особами, які її давали.

Православні християни м. Переяслава присягали в Переяславському земському суді в присутності православних священиків Покровської та Воскресенської церков, а іудеї – в присутності Переяславського повітового рабина. У них був окремий порядок проведення процедури й свій текст присяги. Священикам і рабинам, які викликалися в камери мирових суддів для приведення до присяги різних осіб, надавалася грошова винагорода з коштів земства. Вона складала кілька карбованців на місяць, була фіксованою і не залежала від кількості осіб, приведених до присяги впродовж місяця

чи року. Відомо, що загалом ця плата не задовольняла місцевих священнослужителів, у зв'язку з чим вони періодично зверталися до земської влади з клопотаннями про її підвищення [3, с. 153].

Виплати духовним особам за приведення до присяги коштом Переяславського земства тривали до 1885 р., доки Полтавський губернатор при розгляді витрат повітового збору Переяславського повіту на 1885 р. не звернув увагу на витрати в сумі 232 крб. за статтями № 16 і 14 повітового кошторису на платню священикам і рабину за приведення до присяги свідків та інших осіб у камері мирових суддів та на з'їздах мирових суддів Переяславського округу. На його думку, оплачувати послуги духовних осіб мало не земство, а самі мирові установи. Згідно із статтею № 1910 тому 2-го частини 1-ї Зводу законів, виданих у 1876 р., він повідомив про це Полтавські губернські земські збори ХХ скликання.

Збори обрали комісію, яка розглянула це питання і знайшла, що закон не забороняє повітовим земствам вносити в кошторис ті витрати, які вони вважають необхідними, в тому числі й виплачувати священикам і рабинам винагороду із сум, закладених земством на утримання канцелярій мирових установ. 13 жовтня 1884 р. губернські збори надали висновок з цього питання губернатору. Не погоджуючись з ним, губернатор передав справу на розгляд урядового Сенату. Указом від 7 березня 1885 р. Сенат постановив, що означені витрати мають виплачуватися самими мировими установами (пункти а, б статті № 6 параграфу 1-го додатка до статті № 3 тимчасових правил для установ у справах земських повинностей, виданих 1876 р.). За рішенням Сенату постановою губернського

земства від 13 жовтня 1884 р. була скасована [17, с. 92–93].

Ми детально зупинилися на розгляді питання про винагороду священникам і рабину за приведення до присяги учасників судових процесів у Переяславському земському суді для того, щоб продемонструвати різницю у відношенні земської влади до богослужбових обрядодій, які виконували духовні особи у Переяславському земському суді та Переяславській земській лікарні. До оплати земським коштом духовних потреб у лікарні місцева влада ставилася схвально, на відміну від оплачування послуг служителів культу в мирових судах.

Духовні треби надавалися також особам, які утримувалися в Переяславській повітовій богадільні. Цей заклад було започатковано постановою Полтавського губернського земства від 8 грудня 1888 р. «в пам'ять чудесного порятунку імператорської родини під час краху поїзда 17 жовтня 1888 р.». Функціонувати богадільня почала 16 листопада 1893 р. на території садиби, придбаної губернським земством за участю повітового земства в 1890 р. Підпорядковувалася вона Переяславській земській управі. Від початку богадільня була розрахована на 10 ліжок. Але вже відразу після її відкриття з'ясувалося, що «контингенту, який потребує опіки», в м. Переяславі й повіті набагато більше, й кількість ліжок-місць почали нарощувати. Наприклад, у 1906 р. їх було 20 [8, с. 67]. На утриманні богадільні перебували старі й часто дуже хворі особи: «...у богадільні доглядаються, насамперед, хворі й люди дуже похилого віку» [9, с. 60]. Вони часто-густо потребували виконання духовних потреб, коли хворіли або помирали. Останнє траплялося доволі часто. Так,

наприклад, вже в 1893 р., коли богадільня тільки почала функціонувати, померла одна особа з десяти, що перебували на утриманні. На її поховання було витрачено 3 крб. 23 коп. включно з послугами священника [7, с. 98]. У 1906 р. померло двоє (1 жінка, 1 чоловік); у 1907 р. – четверо (1 чоловік і 3 жінки); у 1908 р. – теж четверо (3 чоловіки, 1 жінка) [8, с. 67; 9, с. 59; 10, с. 81]. Цікаво, що річні кошториси й звіти про витрати богадільні, які включають дані про найменші витрати закладу (купівля чаю, цукру, мила тощо), зовсім не містять інформації про оплату духовних потреб своїх мешканців. Хоча через вік та стан їхнього здоров'я вони мали б неодмінно бути потрібними в цьому земському закладі. Парадоксально, але постанови та звіти Переяславського земства досліджуваного періоду не фіксують даних про виділення земських коштів на цю статтю витрат. Відомо, що Переяславську повітову богадільню фінансово підтримувало багато місцевих благодійників. Очевидно, що їхнім коштом могли виконуватися й духовні треби. А здійснювали їх традиційно духовні пастирі, які були однієї віри з особами, що потребували долучення до священницьких обрядодій.

Цілком вірогідно, що були не позбавлені причастя Святих Таїн й арештанти Переяславської тюремної в'язниці. Попри скоєні ними правопорушення вони, як і всі віряни, мали право спокутувати свою провину перед Богом і людьми через сповідь, покаяння, причастя, напутні настанови духовних пастирів. Зрозуміло, що духовні треби у в'язниці виконувалися лише з дозволу тюремного начальства й у виняткових випадках. У 1893 р. за ініціативою священника Олександра Росинського та фінансової

допомоги купця Стефана Богомазова в тюремному замку м. Переяслава була влаштована церква Стефана Сурозького (візантійський церковний діяч, архієпископ міста Сузожа (тепер Судак)). Для Стефанівської церкви виділили на другому поверсі у східному крилі наріжну камеру, приміщення навпроти, через коридор, обладнали під паламарню [22]. Постійні служби в храмі при тюремній в'язниці проводили настоятелі Борисоглібського храму. З 1893 по 1912 р. служби вели отець Олексій Яроцький, отець Григорій Богацький, отець Михайло Білінський. Проте згадок про те, що Переяславське земство виділяло на це кошти, немає [5, с. 110].

На окрему увагу заслуговує висвітлення питання, як безпосередньо проходив процес виконання духовних треб у Переяславській земській лікарні. На жаль, у земській діловодній документації досліджуваного періоду про це не йдеться. Проте ця процедура мала бути стандартною для проведення обрядодій такого роду.

Здебільшого участі священика потребувало напуття помираючих на Життя Вічне. Навіть якщо помираюча особа у житті була маловіруючою, вона за християнською традицією також потребувала напутнього слова.

Святі Таїнства здійснювалися лише над людиною, яка знаходилася у свідомості, тому напуття не годилося відкладати на останні хвилини її земного буття. До тяжко хворої людини священика кликали безвідкладно, незважаючи на час доби, святковий чи вихідний день, адже за християнським звичаєм ніхто перед відходом із цього життя не мав бути позбавлений божественного причастя. Священик завжди мав тримати

напоготові необхідні для цього ритуалу церковні атрибути (освячені Святі Дари, просфори, церковні свічки, лампадне масло, освячену воду, ікони) і повсякчас, вдень і вночі, бути готовим відвідати важкохворого чи помираючого відразу, як тільки буде повідомлений про необхідність причастити його Святих Таїн.

Якщо звістка про необхідність причастити тяжкохворого заставала священнослужителя вдома, він спершу направлявся в церкву за Святими Дарами, які зберігалися у дарохранительниці на престолі храму. Тримати Святі Дари священику вдома, а також торкатися до них іншим особам (не священнослужителям) категорично заборонялося. Святі Дари – це висушені невеличкі шматочки білого хліба з крапельками червоного вина, що символізують Тіло і Кров Христову, які невидимим чином перетворилися в хліб і вино під час освячення на Божественній літургії.

Підготовлені заздалегідь Святі Дари зберігалися в спеціальній дарохранительниці, що стояла на святому престолі у вівтарі. Зовні дарохранительниця нагадує маленький храм різного розміру та форми, накритий прозорим ковпаком. У ній зберігалися протягом тривалого часу Святі Дари для причастя, періодично оглядалися й просушувалися. Вирушаючи до хворого чи помираючого, священик брав частинку Святих Дарів з дарохранительниці і перекладав в особливий ковчежець, який у свою чергу вкладався в дароносицю. Дароносиця переносилася до хворого священиком у сумочці на грудях.

Прийшовши до хворого, священик одягав поручі й епитрахиль, розстилав покрівець (воздух), клав дароносицю, запалював свічку і приступав до обрядодій (покаяння, сповідь, причастя,

соборування, оливопомазання). Чин Причастя хворих надрукований у Требнику 1687 р. (глава «Чин, коли трапиться незабаром вельми хворому дати причастя») й залишається незмінним до цього часу. За церковною традицією причащалися натщесерце, після покаяння і сповідання гріхів. У лікарняних умовах дотримання чинних обрядів ускладнювалося. Важкохворих у лікарні (богадільні, в'язниці) священник, на свій розсуд, міг причащати без суворого дотримання певних правил і ритуалів. Помираючий міг причащатися після їжі, прийому життєво необхідних ліків, але неодмінно з покаянням і посильною сповіддю. Сповідь хворих у лікарні відрізнялася від звичайної. Якщо хворий у своєму стані не здатен був прочитати молитви, її вголос читав священник, а хворий повторював за ним окремі фрази. До початку сповіді персонал, інші хворі могли знаходитися біля хворого і брати участь у молитвах, але під час сповіді всі мали віддалитися. Під час причастя хворому давався шматочок просфори (андидора) з теплою водою, щоб було легше її спожити. Закінчувався чин прийняття Святих Христових Таїн цілуванням хреста причасником і присутніми. Під час виконання таїнства священник читав молитви про зцілення хворого і прощення його гріхів, достойне прийняття Святих Таїн: «Отче наш», «Вірую», «Святому Духу», «Господи Боже наш», «Господь і Бог наш Ісус Христос», «Нині відпускаючи» та ін.

Висновки. Таким чином, на підставі положень земських реформ 60-х років XIX ст. та за церковним статутом священнослужителі парафій м. Переяслава й повіту були зобов'язані виконувати найрізноманітніші богослужбові обрядодії для вірян, серед яких – виконання

духовних треб (сповідь, причастя, покаяння, оливопомазання, соборування) при Переяславській земській лікарні, Переяславській повітовій богадільні, Переяславському тюремному замку. Для хворих і помираючих ця процедура («таїнство зцілення душі й тіла») мала велику моральну силу, оскільки давала духовне зцілення, навіть якщо фізичне оздоровлення не супроводжувало його. Для одиноких і неможливих пацієнтів Переяславської земської лікарні виконання Святих Таїнств було безкоштовним. Починаючи з 1884 р. завдяки священнику Борисоглібської церкви м. Переяслава О. Росинському, за виконання духовних треб при лікарні була встановлена фіксована плата. Впродовж досліджуваного періоду вона неодноразово змінювалася й поширювалася лише на панотців, які мали домовленість із земською владою. Решта православних священнослужителів та іудейські рабини цей обов'язок виконували безоплатно, з власної волі. Принаймні у земській діловодній документації не виявлено жодного свідчення про те, що земство виділяло кошти духовним лідерам єврейської громади за надання духовних треб при Переяславській земській лікарні, в той час як виконання ними треб у мировому суді (приведення до присяги учасників судових процесів) земством деякий час оплачувалося (до 1884 р.). Даючи загальну характеристику процесу виконання духовних треб у переяславських земських соціальних установах у 2-й половині XIX – на початку XX ст., слід наголосити, що в сукупності ці відомості є неоціненним джерелом для дослідження історії повсякденності тогочасного населення (переважно етнічних українців та євреїв) Переяслава та Переяславського повіту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жам О. М., Кучеренко І. І. До історії створення та діяльності Переяславської земської лікарні (за матеріалами постанов і звітів Переяславської повітової управи). *ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»*: збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 14 (16). С. 123–136.
2. Жам О. М. До питання розвитку візничого промислу в м. Переяславі Полтавської губернії в кін. XIX – поч. XX ст. *ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»*: зб. наук. ст. Переяслав (Київська обл.), 2019. Вип. 16 (18). С. 105–117.
3. Жам О. М., Шакула В. М. Приведення до присяги учасників судового процесу духовними особами в м. Переяславі Полтавської губернії в кін. XIX – на поч. XX ст. *Православ'я в Україні*: збірник за матеріалами IX Міжнародної наукової конференції «До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України, та 300-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії». Київ: Київська православна богословська академія, 2019. С. 151–158.
4. Набок Л. М. Релігійне життя Переяславщини у 20–50-х роках XX століття. *PEREYASLAVICA: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Релігійне життя Переяславської землі (IX – XXI ст.)*. Зб. наукових статей. Вип. 1 (3). 2007. С. 123–132.
5. Набок Л. М., Колибенко О. В. Православні храми Переяславщини: історія, дослідження, сучасність. Київ: Типографія від «А» до «Я», 2007. 176 с.
6. Некролог [Россинский Александр Тимофеевич]. *Полтавские епархиальные ведомости*. ЧН. 1893. № 11–12. 1–15 юн. С. 826–829. URL: <http://histpol.pl.ua> › lichnosti (дата звернення: 17.02.2023).
7. Отчет Переяславской земской управы за 1893 г. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Найдиса, 1894. 189 с.
8. Отчёт Переяславской уездной Земской Управы за 1906 год. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1907. 278 с.
9. Отчёт Переяславской уездной Земской Управы за 1907 год. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1908. 257 с.
10. Отчёт Переяславской уездной Земской Управы за 1908 год. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1909. 292 с.
11. Переяславська жіноча гімназія. URL: <https://profilbaru.com> (дата звернення: 19.01.2023).
12. Полтавіка. Полтавська енциклопедія. Том 12. Релігія і Церква. Полтава: Полтавський літератор, 2009. URL: <http://history-poltava.org.ua> (дата звернення: 19.01.2023).
13. Свод постановлений Переяславского уездного земского собрания VII созыва и экстренного собрания бывшего 12 июля 1871 года. Полтава: В типографии Н. Пигуренко (в кругл. пер. за военной гимназией), 1871. 211 с.
14. Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XIII созыва 1877 года. Полтава: Тип. Н. Пигуренко, 1877. 212 с.
15. Свод постановлений Переяславского земского собрания XIX созыва в июле месяце 1883 года. Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, Михайловская ул., собств. дом, 1883. 123 с.
16. Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XX созыва в июне 1884 года и экстренного земского собрания 12 сентября 1884 года. Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, Михайловская ул., собств. дом, 1884. 198 с.
17. Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XXI созыва в августе 1885 г. Переяслав: Типография И. Лепского и И. Вурмана, Базарн. площадь, дом Канавера, 1885. 189 с.
18. Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XXII

созыва в августе 1886 г. Переяслав: Типография П. Лепского и И. Вурмана, Базарн. площадь, дом Канавера, 1886. 260 с.

19. Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XLIV созыва в сентябре 1908 года и чрезвычайного земского собрания 4 мая 1908 г. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1909. 386 с.

20. Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XLVII созыва в сентябре 1911 года и Чрезвычайных Земских Собраний 29 апреля и 20 ноября 1911 г. Переяслав: Типография Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1912. 346 с.

21. Справочная книжка по Полтавской губернии на 1908 год. Полтава: Типо-Литография Губернского правления, 1908.

22. Тюремний замок Переяслава. Коротка історія похмурої обителі (Людмила Набок, 13 жовтня 2019 р.). URL: <https://phm.gov.ua> (дата звернення: 19.01.2023).

23. Церковный вестник, издаваемый при С.-Петербургской духовной академии, за 1887 год. Санкт-Петербург: Типография департамента уделов, 1887.

24. Церковные ведомости. 6 мая 1900. № 19. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1900.

25. Церковные ведомости. 6 мая 1905. № 19. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1905.

REFERENCES

1. ZHAM, O., KUCHERENKO I. (2018). To the History of the Establishment and Activity of Pereiaslav Zemstvo Hospital (Based on the Materials of Resolutions and Reports of Pereiaslav County Administration). *Pereiaslavika: Naukovi zapysky Natsionalnoho istoryko-etnohrafichnoho zapovidnyka "Pereiaslav"*: zbirnyk naukovykh statei (Pereiaslav: Scientific Notes of the National Historical and Ethnographic Reserve "Pereiaslav": Collection of Scientific Articles) Pereiaslav-Khmelnyskyi. Issue 14 (16), pp. 123–136. [in Ukr.]

2. ZHAM, O. (2019). On the Issue of the Development of the Carriage Industry in the City of Pereiaslav, Poltava Province, at the End of 19th – Beginning of 20th Century. *Pereiaslavika: Naukovi zapysky Natsionalnoho istoryko-etnohrafichnoho zapovidnyka "Pereiaslav"*: zbirnyk naukovykh statei (Pereiaslav: Scientific Notes of the National Historical and Ethnographic Reserve "Pereiaslav": Collection of Scientific Articles). Pereiaslav, Issue 16(18), pp. 105–117. [in Ukr.]

3. ZHAM, O., SHAKULA, V. (2019). Swearing of Participants in the Legal Process by Clergymen in the City of Pereiaslav, Poltava Province at the End of 19th – Beginning of 20th Century. *Pravoslavia v Ukraini: Zbirnyk za materialamy IX Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Do 1050-richchia upokoïennia sviatoi rivnoapostolnoi Olhy, velykoi kniahyni Rusy-Ukrainy ta 300-richchia z chasu vidrodzhennia Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavskoi akademii*. (Orthodoxy in Ukraine: a Collection Based on the Materials of the 9th International Scientific Conference "To the 1050th Anniversary of the Repose of St. Equal-to-the-Apostles Olga, Grand Duchess of Rus-Ukraine, and the 300th Anniversary of the Revival of Kyiv Orthodox Theological Academy"). Kyiv: Kyiv Orthodox Theological Academy, pp. 151–158. [in Ukr.]

4. NABOK, L. (2007). Religious Life of Pereiaslav Land in the 20s-50s of the 20th Century. *Pereiaslavika: Naukovi zapysky Natsionalnoho istoryko-etnohrafichnoho zapovidnyka "Pereiaslav"*. *Relihiine zhyttia Pereiaslavskoi zemli (IX-XXI centuries) zbirnyk naukovykh statei* (Pereiaslav: Scientific Notes of the National Historical and Ethnographic Reserve "Pereiaslav". Religious life of the Pereiaslav Land (9th–21st cent.): Collection of Scientific Articles), Issue 1 (3), pp. 123–132 [in Ukr.]

5. NABOK, L., KOLYBENKO, O. (2007). Orthodox Churches of Pereiaslav Land: History, Research, Modernity. Kyiv: Typography from «A» to «Ya», 176 p. [in Ukr.]

6. Obituary [Rossynskiy Aleksandr Tymofeevych] (1893). [online] *Poltavskie eparkhialnye vedomosti* (Poltava Eparchial News). ChN.

- № 11–12, June 1–15, pp. 826–829. Available at: <http://histpol.pl.ua › lichnosti> [Accessed 17 February 2023]. [in Rus.]
7. *Report of the Pereiaslav Zemstvo Administration for 1893*. (1894). Pereiaslav: Lepskii i Vurman's Printing House, Naidys's House, 189 p. [in Rus.]
8. *Report of the Pereiaslav Zemstvo Administration for 1906*. (1907). Pereiaslav: Lepskii i Vurman's Printing House, Kubyshkin's House, 278 p. [in Rus.]
9. *Report of the Pereiaslav Zemstvo Administration for 1907*. (1908). Pereiaslav: Lepskii i Vurman's Printing House, Kubyshkin's House, 297 p. [in Rus.]
10. *Report of the Pereiaslav Zemstvo Administration for 1908*. (1909). Pereiaslav: Lepskii i Vurman's Printing House, Kubyshkin's House, 292 p. [in Rus.]
11. *Pereiaslav Women's gymnasium*. [online] Available at: <https://profilbaru.com> [Accessed 19 January 2023]. [in Ukr.]
12. *Poltavika. Poltava Encyclopedia*. (2009). Vol. 12. Religion and Church. Poltava: Poltavskiy Literator, [online] Available at: <http://history-poltava.org.ua> [Accessed 19 January 2023]. [in Ukr.]
13. *Set of Resolutions of the Pereiaslav County Zemstvo Assembly of the 7th Convocation and an Emergency Zemstvo Assembly on July 12, 1871*. (1871). Poltava: N. Pihurenko's Printing House, 211 p. [in Rus.]
14. *Set of Resolutions of the Pereiaslav County Regular Zemstvo Assembly of the 13th Convocation of 1877*. (1877). Poltava, N. Pihurenko's Printing House, 212 p. [in Rus.]
15. *Set of Resolutions of the Pereiaslav County Zemstvo Assembly of the 19th Convocation in July, 1883*. (1883). Kyiv: N. T. Korchak-Novitsky's Printing House, 123 p. [in Rus.]
16. *Set of Resolutions of the Pereiaslav County Regular Zemstvo Assembly of the 20th Convocation in June, 1884 and an Emergency Zemstvo Assembly on September 12, 1884*. (1884). N. T. Korchak-Novitsky's Printing House, 198 p. [in Rus.]
17. *Set of Resolutions of the Pereiaslav County Regular Zemstvo Assembly of the 21st Convocation in August, 1885*. (1885). Pereiaslav: Lepskii i Vurman's Printing House, Kanaver's House, 189 p. [in Rus.]
18. *Set of Resolutions of the Pereiaslav County Regular Zemstvo Assembly of the 22nd Convocation in August, 1886*. (1886). Pereiaslav: Lepskii i Vurman's Printing House, Kanaver's House, 260 p. [in Rus.]
19. *Set of Resolutions of the Pereiaslav County Regular Zemstvo Assembly of the 44th Convocation in September, 1908. an Emergency Zemstvo Assembly on May 4, 1908*. (1909). Pereiaslav: Lepskii i Vurman's Printing House, Kubyshkin's House, 386 p. [in Rus.]
20. *Set of Resolutions of the Pereiaslav County Regular Zemstvo Assembly of the 47th Convocation in September, 1911, and an Emergency Zemstvo Assembly on April 29, and November 20, 1911*. (1912). Pereiaslav: Lepskii i Vurman's Printing House, Kubyshkin's House, 346 p. [in Rus.]
21. *Reference Book on the Poltava Province for 1908*. (1908). Poltava: Typo-Lithography of Provincial Administration. [in Rus.]
22. NABOK, L. (2019). *Pereiaslav Prison Castle. Brief Story of Gloomy Abode*. October 13. [online] Available at: <https://phm.gov.ua> [Accessed 19 Jan. 2023]. [in Ukr.]
23. *Church Bulletin for 1887, Published at the St. Petersburg Theological Academy*. (1887). Sankt-Peterburh: Printing House of the Department of Provinces. 1887 [in Rus.]
24. *Tserkovnye vedomosti (Church News)*. (1900). № 19, 6 May. Sankt-Peterburh: Synod Printing House. [in Rus.]
25. *Tserkovnye vedomosti (Church News)*. (1905). № 19, 6 May. Sankt-Peterburh: Synod Printing House. [in Rus.]